

Pieter Hilhorst

De belofte

Over macht, idealisme
en politiek

2015

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

Voor Joke, Sacha en Noah

‘Mislukken in de politiek heeft zijn eigen autoriteit, niet gelijk aan de glans van succes, maar de autoriteit van geleefde ervaring. Zij die zijn mislukt in de politiek, hebben betaald voor wat ze weten.’

Michael Ignatieff

‘Politiek is geen slecht beroep. Als je slaagt zijn er vele beloningen, als je faalt kun je nog altijd een boek schrijven.’

Ronald Reagan

Proloog

Niets is zo leerzaam als mislukken. Niets is ook zo pijnlijk. Zeker als dat gebeurt in de volle openbaarheid. Het is verleidelijk om de zwarte bladzijde om te slaan en nooit meer om te kijken. Toch voelt dat als een gemiste kans. Jarenlang heb ik in essays en columns commentaar geleverd op de politiek. Ik heb er programma's over gepresenteerd en toneelstukken over geschreven. Ik heb politiek willen begrijpen en doorgronden. Door wethouder te worden in Amsterdam en in de hoofdstad lijsttrekker voor de PvdA bij de gemeenteraadsverkiezingen heb ik de politiek ook van de andere kant leren kennen. Niet als beschouwer, maar als politicus. Ik wil die ervaring binnenstebuiten keren om mijn begrip van politiek te verdiepen.

In de politiek is zestien maanden niks. 'Het waren twee bijzondere dagen,' zei ik bij mijn afscheid. In die kleine anderhalf jaar heb ik een complete politieke levenscyclus doorlopen. Van de onwaarschijnlijke buitenstaander die het tot wethouder schopte, via een nominatie voor wethouder van het jaar tot de lijsttrekker van de PvdA die Amsterdam verloor. Ik ben natuurlijk niet de politiek in gegaan om er een boek over te schrijven, maar nu het is gelopen zoals het is gelopen, wil ik er optimaal van leren. Ik wil mijn ervaringen analyseren met de blik van de politicoloog, de columnist en soms met de blik van de toneelschrijver. Een vriendin die hoorde van mijn onderneming waarschuwde me: 'Politici die in boeken terugblikken heb je in twee soorten. Politici die

schrijven dat ze gelijk hebben en politici die schrijven dat ze eigenlijk gelijk hadden.' Ik wil met dit boek niet de vorige oorlog winnen. Aan de hand van mijn ervaring wil ik iets algemeen vertellen over de politiek. Het boek gaat dan ook over veel meer dan de Amsterdamse politiek. Mijn particuliere geschiedenis gebruik ik om te zoeken naar bredere inzichten.

Ik ging de politiek in om de wereld te verbeteren, te beginnen met Amsterdam. Om dat te bereiken wilde ik ook de politiek veranderen. Het is me niet gelukt de politiek te veranderen, de politiek heeft mij veranderd. In korte tijd is mijn missie buiten beeld geraakt, ben ik de twinkeling in mijn ogen kwijtgeraakt en verloor ik de gave om mensen te raken. Symbool van deze metamorfose was het kapsel waarmee ik de verkiezingen in ging. Ik heb altijd een wilde krullenbos gehad. Nu had ik me laten ompraten om mijn haar te knippen. Dat haar staat voor mij symbool voor de gekortwiekte idealist. Ik wil in dit boek onderzoeken hoe ik dat heb laten gebeuren.

In het allereerste gesprek dat ik had met mijn kersverse collegawethouder Eric Wiebes (nu namens de vvd staatssecretaris van Financiën) zei hij bang te zijn dat ik iemand was die alles 'politiek' zou maken. Daarmee bedoelde hij een persoon die alles ideologisch bekijkt en zich laat leiden door politiek eigenbelang. Hij dacht dat omdat mijn hele loopbaan blijk gaf van een fascinatie voor de politiek. Wiebes zei dat hij er niet van hield om dingen 'politiek' te maken. 'Als je niet goed bent in canasta, moet je geen canasta spelen. Ik ben niet goed in canasta.' Het grappige is natuurlijk dat hij met die opmerking juist handig opereerde. Het is voor een politicus heel aantrekkelijk om te doen alsof je niet van politiek houdt. Voor veel mensen is politiek synoniem met vies spel. De politiek kent dan ook een lange traditie van mensen die zichzelf presenteren als iemand die geen politicus is. Van Dries van Agt tot Ronald Reagan. Door te zeggen dat hij niet van canas-

Proloog

ta hield, liet Wiebes alvast merken dat hij die wet van de macht had begrepen. Toen ik de politiek in ging was het net andersom. Ik hield van politiek, maar dat wilde niet zeggen dat ik ook goed was in canasta.

Aan de hand van mijn eigen ervaring wil ik proberen de wetten van de macht te beschrijven. Niet om een handboek te schrijven hoe je kunt winnen in de politiek maar om te verkennen waar de ruimte ligt voor een andere politiek. Voor succesvolle machtspolitiek wordt namelijk altijd een prijs betaald. Bij het winnen gaat ook veel verloren, dichte Judith Herzberg al. Ik heb gezien wat er verloren gaat bij een succesvolle machtspolitiek in een mediademocratie. Het veroveren van de macht wordt dan belangrijker dan het inzetten van die macht voor maatschappelijke veranderingen. Dat is een verlies. Ik wil dat politiek niet een zaak is van beroepspolitici en politieke journalisten, maar een zaak van ons allemaal. Ik pleit voor een andere verhouding tussen burgers en de overheid, tussen kiezers en gekozenen, tussen amateurs en professionals. Ik wil de gesloten politieke praktijk openbreken. Om dat voor elkaar te krijgen moet je het politieke spel niet alleen kunnen spelen, maar het spel ook veranderen. Daartoe wil ik het krachtenveld in beeld brengen waarin een politicus opereert. De samenwerking en concurrentie met collega-politici, maar ook de omgang met journalisten, met organisaties uit het maatschappelijk middenveld, met mensen uit de eigen partij en met kiezers.

Een politicus moet mee kunnen doen aan het politieke spel, maar ook het vermogen ontwikkelen daar boven te staan. Hij of zij moet laveren tussen de idealen en de machtsinstrumenten om die te verwezenlijken. In de huidige dramademocratie, om een term te gebruiken van de Belgische socioloog Mark Elchardus, is het ingewikkeld om het spel te veranderen. Toch is verandering hard nodig. Ik wil kijken wat er mogelijk was en is binnen de hui-

dige spelregels, maar ook kijken naar welke hervormingen kunnen helpen om de politiek open te breken.

Na mijn benoeming kreeg ik een mail van een vriend met wie ik samen heb gewerkt op de universiteit. Hij heeft nadien carrière gemaakt in de Hongaarse politiek als de rechterhand van premier Gyurcsány. Hij schreef dat je wel weet dat het heet is in een bad van 45 graden, maar dat je pas beseft hoe heet het is als je erin zit. Ik heb in die zestien maanden dingen meegemaakt waarvan ik als politicoloog de mechanismen ken, maar die anders zijn als je ze zelf ervaart. Veel van die dingen had ik liever niet meege maakt. Toch wil ik ervoor waken dat mijn teleurstelling de boventoon gaat voeren. Politiek is gebaseerd op een belofte. De belofte dat het mogelijk is om met elkaar de wereld te veranderen. Een belofte is iets anders dan de garantie dat het lukt. Een teleurstelling moet geen reden zijn om de politiek af te schrijven, maar een aansporing om te zoeken naar een andere vorm van politiek en nieuwe manieren om de wereld te veranderen. Ik kon het niet, maar hoe had het wel gekund? Ik blijf namelijk onverminderd geloven in politiek. Of het nu gaat om het ideaal van gelijke levenskansen, de noodzakelijke energietransitie of migratie, zonder politiek kunnen we de grootste maatschappelijke kwesties niet oplossen. De onrechtvaardigheid in de wereld is veel te groot om politiek af te schrijven.

Mij is het niet gelukt om de politiek open te breken, maar ik wil toekomstige idealisten niet afschrikken. Mijn hoop is juist dat meer idealisten de overstap naar de politiek wagen. Juist zij kunnen baat hebben bij dit boek. Ik wil vertellen wat ik heb meege maakt en beschrijven wat ik fout heb gedaan om hen te helpen dergelijke fouten te voorkomen en om hun mogelijkheden aan te reiken om de politiek te veranderen die ik pas na afloop heb ontdekt. Ik doe ook voorstellen om het systeem te veranderen. Die voorstellen zijn bedoeld om hun meer kans te geven. Alleen als

Proloog

we de politiek openbreken, als politiek weer een zaak wordt van velen, kan de politiek haar belofte waarmaken. De belofte dat we met elkaar kunnen bepalen in wat voor stad, wat voor land en wat voor wereld we willen leven.

Buitenkans

Op 1 januari 2012 zou ik de kans dat ik een jaar later wethouder in Amsterdam zou zijn hebben geschat op nul procent. Sterker nog, de vraag zou niet eens in me zijn opgekomen. Het laat zien hoe onvoorspelbaar politiek is. Daarin schuilt ook het wezen van de politiek. Politiek is niet de kunst van het mogelijke, maar de kunst om waar te maken wat onmogelijk leek. De toekomst is onbepaald. Een politicus moet realistisch zijn, maar we kunnen alleen achteraf bepalen wat realistisch is, zoals de politicoloog Siep Stuurman schreef. Dat een politicus soms iets waar kan maken wat onmogelijk leek, betekent niet dat alles mogelijk is. Politiek is ook de confrontatie met wat mogelijk leek, maar onmogelijk bleek.

Ik ben geen kind dat er zijn hele leven van heeft gedroomd om de politiek in te gaan. Ik ben geen Harold Wilson. Op tienjarige leeftijd liet de jongen die later premier van Groot-Brittannië zou worden, zich al fotograferen voor Downing Street 10. Volgens mijn moeder heb ik wel op mijn zesde gezegd dat ik minister-president wilde worden. Maar op mijn zevende wilde ik gewoon profvoetballer worden. Ik bleef wel gefascineerd door politiek. Toen ik politicologie ging studeren, vroegen mensen wel eens of ik dat deed om politicus te worden. Mijn antwoord was dat politiek bestuderen iets anders is dan de politiek in willen. Je vraagt een mariene bioloog ook niet of hij later een vis wil worden. De eerste keer, halverwege de jaren negentig, dat ik gepolst werd

voor de politiek zei ik dan ook nee. Eberhard van der Laan was op dat moment fractievoorzitter van de PvdA in Amsterdam en ik zat in een discussiegroep die hij had samengesteld. Hij vroeg of ik niet de gemeenteraad in zou willen. Ik vond het een heel slecht idee. Ik zei dat ik mezelf ongeschikt achtte. 'Ik weet niet of ik mijn gezicht wel in de plooi kan houden als ik moeten praten over het grote belang van de witgoedregeling [de mogelijkheid om een vergoeding te krijgen voor de aanschaf van een wasmachine] in de bijzondere bijstand.' In mijn afwijzing school dedain voor het politieke ambacht. Een dedain dat ik deelde met veel andere politiek geëngageerden.

De overstap

In *Voetbalkoorts* schrijft Nick Hornby dat de normale staat van zijn van een voetbalfan totale teleurstelling is. Hornby is fan van Arsenal en in de jaren tachtig was dat geen feest. Arsenal was saai. Toch liet hij geen wedstrijd verstek gaan. Hij beschrijft dat hij vaak niet in het heden op de tribune zat. Op de tribune keek hij niet naar het gestuntel op het veld, maar mijmerde hij over een glorieus verleden of droomde hij over een stralende toekomst van zijn elftal. Veel politiek geëngageerde mensen hebben ook een impliciet beeld hoe politiek zou horen te zijn. Politiek hoort te gaan over grote idealen en belangrijke kwesties. Het moet gaan over botsende maatschappijvisies, niet over praktische kwesties als de witgoedregeling. De huidige politiek steekt dan schril af bij hun ideaal. Maar waar de verstokte voetbalfan blijft komen, haakt de politieke kijker af. De teleurstelling over de praktijk gaat vaak samen met een slecht beeld van politici. Ze zouden niet worden gedreven door wat nodig is, maar door belangen of door ijdelheid. Politiek is showbusiness voor lelijke mensen. Vaak gaat dit gepaard met een minachting voor compromis-

sen. In de politiek wordt niet gedaan wat nodig is, maar wat haalbaar is.

Mijn antwoord op de vraag van Eberhard van der Laan getuigde nog van dedain voor het politieke vak, maar in de loop der jaren vond ik zulk dedain steeds meer gemakzuchtig. Cynici zijn eigenlijk teleurgestelde idealisten. Ze hebben hoge verwachtingen van de politiek, maar uit angst om teleurgesteld te raken, verwachten ze nu helemaal niks meer. Het is een vorm van morele faalangst. Wie politiek afschrijft, legt zich bij voorbaat neer bij de teleurstelling. Toch heeft het nog lang geduurd voor ik serieus overwoog een overstap te maken naar de politiek. Ik werd in 1991 lid van de PvdA, maar ik was nauwelijks actief. Voor de meeste van de 295.000 leden van politieke partijen geldt hetzelfde. Een klein gedeelte is actief, de meesten zijn slapend lid. Soms zijn mensen zelfs vergeten dat ze lid zijn. Zo belden we bij een fondsenwerfactie een trouw partijlid om een bijdrage voor de campagne. Hij was al meer dan 25 jaar lid. Hij was verbaasd dat we belden. 'Ik dacht dat ik lid was van het CDA.' Maar hij vond het zo aardig dat we belden, dat hij toch een donatie deed.

Mijn toenemende betrokkenheid bij de politiek kwam voort uit een toevalligheid. Een toevalligheid die alles te maken had met het contrast tussen mijn verheven beelden over wat politiek zou moeten zijn en hoe het er in de praktijk aan toe gaat. In 2008 publiceerde ik het boek *Historische toespraken die de wereld had moeten horen*. Mijn inzet was om politici woorden in de mond te leggen die ze zelf nooit zouden uitspreken, maar die hun gedachtegoed (en de duistere kanten daarvan) beter tot uitdrukking brengen dan ze dat zelf doen. Het boek was een verzameling nep-toespraken. Veel van die nep-toespraken waren ook opgevoerd door acteurs. Een aantal heb ik ook zelf uitgesproken. Zo heb ik in De Balie een nep-toespraak van Rob Oudkerk gehouden bij de fictieve lancering van zijn partij Lijst Rob Oudkerk: 'Ik vraag u

niet mij aardig te vinden. Zie me als de klootzak die ik ben. Maar met uw stem kan ik wel de klootzak zijn die korte metten maakt met de hypocrisie in Den Haag. Met uw stem kan ik de klootzak zijn die keuzes maakt waarvoor anderen terugdeinzen. Met uw stem kan ik uw klootzak zijn.'

Na het verschijnen van het boek vroeg Lodewijk Asscher, toen wethouder van Amsterdam, of ik speeches voor hem wilde schrijven. In eerste instantie heb ik nee gezegd. Een columnist schrijft over de politiek, niet voor een politicus. Dat ik later toch ja heb gezegd had alles te maken met mijn vriendschap met de Hongaar Tibor Dessewffy. Hij had me die mail gestuurd met de vergelijking tussen politiek en een bad van 45 graden. Al sinds de tijd de tijd dat we collega's waren op de Universiteit van Amsterdam deelden we een fascinatie voor politiek. Na het afronden van zijn proefschrift is hij teruggegaan naar Hongarije en werd jaren voor mij politiek actief. Hij heeft ooit gezegd: 'Als er een politicus langskomt in wie je gelooft, dan moet je niet schromen je aan hem of haar te verbinden, want zoiets komt maar zelden voor.' In zijn geval was die politicus Ferenc Gyurcsány. Hij was een sociaaldemocraat die Hongarije op een sociale manier wilde moderniseren. Tibor besloot zijn adviseur te worden. Gyurcsány had een duizelingwekkende carrière gemaakt. Nadat in 2004 premier Medgyessy halverwege de regeerperiode was afgetreden, had het partijbestuur in de coulissen een kroonprins klaarstaan en wilde het snel een verkiezing zonder tegenkandidaten. Gyurcsány was kort daarvoor ontslagen als minister van Jeugdzaken en Sport. Hij stelde zich toch kandidaat en won. Juist omdat hij was weggestuurd was hij een geloofwaardige tegenkandidaat. Zo werd de ontslagen minister de nieuwe premier. En daarmee was Tibor opeens de belangrijkste adviseur van de belangrijkste politicus van het land.

Wat Gyurcsány was voor Tibor, was Lodewijk Asscher voor

mij. Ik had grote bewondering voor zijn offensief om de kwaliteit van de Amsterdamse basisscholen te vergroten. Hij weigerde zich neer te leggen bij het defaitisme dat er nu eenmaal zwakke basisscholen zijn. Hij had afgerekend met de gedachte dat je niet veel kunt verwachten van scholen met veel achterstandsleerlingen. Ik heb mijn schroom overwonnen en in 2011 ben ik hem gaan helpen bij het schrijven van toespraken.

Bij een bespreking over een toespraak vroeg Lodewijk pardoes of ik niet zelf de speeches wilde houden die ik schreef. Ik heb hem beloofd erover na te denken. Zo rijpte het idee om me kandidaat te stellen voor de gemeenteraad. Samen met Jos van der Lans was ik op dat moment een boek aan het schrijven over burgers die het heft in eigen hand nemen. Ik wilde dat boek afmaken en me dan in 2014 kandideren voor de gemeenteraad. Het liep anders omdat Lodewijk in 2012 vicepremier werd. En dus ontstond er in Amsterdam een vacature voor wethouder met als portefeuille Financiën, Onderwijs en Jeugdzaken en daarmee de vraag of ik eerder een overstap zou willen overwegen naar de gemeentepolitiek.

In eerste instantie was ik huiverig om een gooi te doen naar de opvolging van Lodewijk. Wat Lodewijk en ik bespraken was totaal ongehoord: vanuit het niets wethouder worden in de hoofdstad met een zware portefeuille. Bovendien kwamen er grote veranderingen af op de gemeente: de decentralisatie van de jeugdzorg en de overheveling van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten van het Rijk naar de gemeenten. Mijn eerste neiging was dan ook om vast te houden aan het oorspronkelijke idee om pas in 2014 een overstap te maken naar de politiek. Maar in het boek dat ik met Jos van der Lans aan het schrijven was, zagen wij de decentralisatie als een enorme kans om de zorg anders in te richten, waarbij niet de logica van het systeem, maar de leefwereld van mensen voorop zou staan. De voorbereidingen voor deze enor-

me operatie waren op gang aan het komen. Als ik daar iets aan wilde veranderen, zou dat in een vroeg stadium moeten gebeuren. Dat trok me uiteindelijk over de streep. Ik dacht: als er één moment is om daar wat aan te doen, dan is het nu.

In zijn magistrale boek *Fire and Ashes* blikte de Canadese liberale politicus Michael Ignatieff terug op zijn avontuur in de Canadese politiek. Ook hij kwam als buitenstaander binnen. Hij was een gerenommeerde journalist en politicoloog, auteur van boeken over de oorlog in Joegoslavië en essays over mensenrechten. Hij was hoogleraar aan Harvard. In zijn boek beschrijft hij hoe drie mannen in het zwart bij hem langskomen in Harvard om te vragen of hij geen leider wil worden van de liberalen. Hij voelt zich gevlaid. Pas later stelt hij zich een heel voor de hand liggende vraag: hoe komt het dat er een beroep wordt gedaan op een buitenstaander? Wat betekent het voor een partij dat een buitenstaander als ik de kans krijgt om in korte tijd het partijleiderschap op zich te nemen? Die vragen kwamen pas bij hem op nadat hij even hard was gevallen als hij ooit omhoog was geschoten. Zijn antwoord is dat dit alleen kan in een partij die een diepe crisis doormaakt – en dat hij zich van die crisis te weinig rekenschap heeft gegeven.

De vraag van Ignatieff heb ik me niet gesteld toen ik werd benaderd: waarom ik? Normaal gesproken zou je als totale buitenstaander geen enkele kans maken. Er was een club prominenten die bij elkaar kwamen en wel werd gezien als een klasje voor mogelijke opvolgers van Asscher, mocht die de overstap maken naar de landelijke politiek met Ahmed Marcouch, oud-stadsdeelvoorzitter en Tweede Kamerlid, Marjolein Moorman, toen nog fractielid, later fractieleider en mijn opvolger, Martien Kuitenbrouwer, stadsdeelvoorzitter in Amsterdam-West, Carolien Gehrels, mijn latere collega-wethouder. Ironisch genoeg heb ik aan hen nog een gastlezing gegeven. Ligt het niet veel meer voor de hand

dat de deelnemers aan die club Lodewijk opvolgen als wethouder? Waarom wordt er actief gezocht naar een buitenstaander? Ik heb het me niet afgevraagd.

De verkiezing

Hoe kan een buitenstaander het winnen van kandidaten die al lang meelopen? Ik was mij er terdege van bewust dat ik bij mijn entree in de politiek kwetsbaar was. Ik had geen positie opgebouwd binnen de Amsterdamse PvdA. Ik had nooit met rozen rondgelopen. Ik had geen bestuurlijke carrière achter de rug waarop ik kon bogen. Ik moest laten zien dat ik iets anders meebracht dan de klassieke politieke verdiensten. Lodewijk zag die andere kwaliteiten. Maar hoe kon ik anderen daarvan overtuigen?

In *De vechtpartij* schrijft Thijs Niemantsverdriet dat voorzitter Hans Spekman, na het aftreden van Job Cohen, tot de overtuiging is gekomen dat een verkiezing van de politieke leider beter is voor de partij. Politieke leiders die door hun voorganger zijn voorgedragen hebben het moeilijker dan politieke leiders die door een verkiezing onder de leden op hun plek zijn beland. Ad Melkert was de beschermeling van Wim Kok, Job Cohen werd door Wouter Bos naar voren geschoven. Beiden kregen daarna al snel de storm tegen. De verkiezing van Wouter Bos in 2002 hielp de partij er na de desastreuze uitslag van de verkiezingen na de moord op Fortuyn weer bovenop. Spekman heeft daarom gezorgd dat ook de opvolger van Cohen werd gekozen. Dat werd Diederik Samsom. Het was Felix Rottenberg die op het idee kwam om ook voor de opvolging van Lodewijk een verkiezing onder de leden te organiseren. Later kwam hij op een nog radicaler idee: een open wethouderverkiezing, waarbij alle Amsterdammers hun stem zouden mogen uitbrengen. Ik was direct en-

thousiast. Dit zou betekenen dat – als ik werd gekozen – ik ook een duidelijk mandaat had. Bij zo'n publieke strijd om het wethouderschap zou ik iedereen kunnen laten zien waar ik voor sta. En dan zou ik voor die koers ook direct een mandaat hebben gehad. Felix waarschuwde me dat er wel een reële kans was dat ik dan niet gekozen zou worden. Toch was ik er een groot voorstander van.

Lodewijk reageerde enthousiast op het voorstel voor een open wethouderverkiezing. Hij vond het een geweldig plan en ging het voorleggen aan het partijbestuur. Daar waren de reacties gemengd. Het idee om de opvolger van Lodewijk te laten kiezen werd goed ontvangen. De vraag was alleen of met de benoeming van een nieuwe wethouder wel de opvolger van Lodewijk zou worden gekozen. Eerder was al besloten om een lijsttrekkersverkiezing te houden. Als de wethouder nu al via een ledenraadpleging of een open verkiezing wordt gekozen, wat stelt die lijsttrekkersverkiezing dan nog voor? Misschien zijn er wel mensen die nu geen wethouder willen worden, maar zich wel willen kandideren als lijsttrekker. Anderen waren bang dat als één wethouder direct is gekozen en de andere niet, dit tot spanningen kan leiden in het college. De ene wethouder heeft dan immers een groter mandaat dan de andere. Het plan voor de wethouderverkiezing sneuvelde.

Elke geschiedschrijver heeft de neiging om de historie te bezien in het licht van de uitslag. Zo krijgt het verloop al snel een onvermijdelijk karakter. De val van de Berlijnse Muur is slechts door een enkeling voorspeld. Na de val leek het daarentegen al snel logisch dat het failliete Sovjetsysteem de strijd met het Westen zou verliezen. De kredietcrisis was ook vooraf ondenkbaar en na afloop onvermijdelijk. De verleiding is groot om het verleden te zien in het licht van de uitkomst. De PvdA heeft de verkiezingen